

ΤΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ ΠΡΩΤΟΓΟΝΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΟΥ

Κάθε μελέτη γύρω από τα είδη του βίου στις πρωτόγονες κοινωνίες χαρακτηρίζεται από ένα ανθρωπολογικό ή εθνολογικό ενδιαφέρον. Στο παρόν άρθρο γίνεται μια αναφορά στην φιλοσοφική παράμετρο του θέματος. Τα προς εξέταση ζητήματα είναι:

α) «Τα είδη και οι μέθοδοι της προσέγγισης μιας πρωτόγονης κοινωνίας».

β) «Ποιά προβλήματα προκύπτουν ως προς την κατανόηση του τρόπου ζωής της πρωτόγονης κοινωνίας μέσα από τις διάφορες προσεγγίσεις».

Ένα πρώτο είδος προσέγγισης είναι εκείνη της τεράστιας ανθρωπολογικής μελέτης του G. Frazer¹, *The Golden Bough* με έντονο ανθρωπολογικό ενδιαφέρον για τα ήθη και έθιμα των λαών σε διάφορα μέρη της γης, από την αρχαιότητα μέχρι τις αρχές του αιώνα.

Στο έργο του Frazer εκφράζονται απόψεις που συνηγορούν υπέρ της κοινότητας των αντιλήψεων μεταξύ ανθρωπίνων κοινωνιών παρά τις επιφανειακές διαφορές στις αντιλήψεις αυτές. Πρόκειται για την ύπαρξη ενός κοινού πυρήνα λογικότητας που εξελίσσεται και βελτιώνεται. Οι σύγχρονοι επομένως βρίσκονται σε πιο προχωρημένο στάδιο και γενικά η εξέλιξη της κοινωνίας είναι μια πορεία ορθολογικοποίησης και ορθολογικής εξήγησης, όπως ακριβώς φαίνεται και από την ιστορία. Μπορεί επομένως ένας σύγχρονος να στραφεί προς μια πρωτόγονη κοινωνία και να την ερμηνεύσει εκλογικεύοντας και απομυθοποιώντας κατά τις δυνατότητες του όλες τις πρωτόγονες συμπεριφορές. Η παρατήρηση που οδήγησε τον Frazer στην άποψη για τη συνέχεια, ήταν η ύπαρξη σε κάθε κοινωνία ενός υπόβαθρου βαρβαρότητας όμοιου με εκείνο των αγριών που υποβόσκει και δε γίνεται αντιληπτό εξόν ίσως από τα κατώτερα στρώματα στα οποία παρατηρείται αναβίωση περιπτώσεων μαγείας και άλλων τελετουργιών. Η τρομακτική ομοιομορφία στα χαμηλά στρώματα σύμφωνα με το Frazer είναι αντικατοπτρισμός του στερεού στρώματος βαρβαρότητας και ανάγεται στο παρελθόν που αποτελούσε πάγια κατάσταση. Η πρωτόγονη κοινωνία δοκιμάζει τις κληρονομημένες ιδέες στο παρόν της και αν διαψευσθούν προχωρά στην υιοθέτηση νέων.

Πρωτόγονοι και δυτικοί δεν μπορούν να επικοινωνήσουν γιατί έχουν στο νου τους διαφορετικά πράγματα, μόνο που ο Δυτικός χρησιμοποιώντας βασικές λογικές θέσεις μπορεί να καταλάβει τον άγριο, μια και η

σκέψη του αποτελεί εξέλιξη της σκέψης του αγρίου. Σημαντικότατη είναι η παρατήρηση του Frazer ότι: «ο άγριος δε μπορεί να καταλάβει τη σκέψη του πολιτισμένου όπως και λίγοι πολιτισμένοι καταλαβαίνουν τις σκέψεις του αγρίου. Όταν ο άγριος χρησιμοποιεί τη λέξη θεός έχει υπόψιν του ένα ον συγκεκριμένου είδους, ενώ ο πολιτισμένος έχει στο νου του ένα ον πολύ διαφορετικού είδους και αφού όπως συνήθως συμβαίνει δύο άνθρωποι είναι εξίσου ανίκανοι να μπουν ο ένας στη θέση του άλλου, πάνω σ' αυτή την αντίληψη το αποτέλεσμα θα είναι σύγχυση και λάθη... όμως αυτές οι αντιλήψεις είναι ο σπόρος που ανέπτυξαν οι πολιτισμένοι. Η αλυσίδα που συνδέει τη δική μας ιδέα μ' εκείνη του πρωτογόνου είναι αδιάσπαστη και μία»².

Στο Frazer φαίνεται ξεκάθαρα το πνεύμα του 19ου αιώνα που συνίσταται στην ανάγκη διατύπωσης νόμων και στην ύπαρξη για κάθε προς εξέταση περίπτωση της λογικής συνάφειας αιτίας αποτελέσματος. Το αντικείμενο προς εξήγηση και η εξήγηση ανήκουν σε διαφορετικούς κόσμους δεν έχουν καμμία σχέση ούτε ως προς τη μορφή ούτε ως προς το περιεχόμενο. Δεν έχουν μια σχέση σημαίνοντος και σημαινόμενου. Ο ερευνητής τα συνδέει νοητικά με βάση κάποιους νόμους και ικανοποιεί το ερευνητικό του ενδιαφέρον.

Η σημασία των απόψεων του Frazer εντοπίζεται σε δύο σημεία: α) Ως προς την έννοια της λογικότητας και σε ό,τι αυτή σημαίνει, καθώς και για το ρόλο που παίζει στην δομή κάποιας κοινωνίας και β) ως προς την πρωτογενή διαπίστωση ότι πολιτισμένος και άγριος δεν μπορούν να επικοινωνήσουν όχι γιατί δε μιλούν την ίδια γλώσσα αλλά γιατί δεν εννοούν με τη γλώσσα τα ίδια πράγματα. Αυτή η τελευταία παρατήρηση απετέλεσε το ερέθισμα του L. Wittgenstein ν' ασχοληθεί με το έργο του Frazer.

Κριτική στον Frazer κάνει ο L. Wittgenstein στο «Remarks on Frazer's Golden Bough»³ και στοχεύει κατ' αρχήν στο κλίμα που καλλιεργεί ο Frazer, ώστε οι πεποιθήσεις των αγρίων να φαίνονται λανθασμένες. Χρησιμοποιώντας ο Frazer τα πορίσματα και τους νόμους των φυσικών επιστημών και της ιατρικής, καταδιώκει τη μαγεία και θέτει υπό αμφισβήτηση τις τελετουργίες. Ποιός όμως έχει λάθος ως προς τη θρησκεία του; Κανείς, σύμφωνα με τον Wittgenstein δεν έχει λάθος παρά μόνο εκείνος που εισηγείται μια θεωρία⁴. Πρέπει κανείς να συνταγιάζει σωστά μονάχα αυτά που ξέρει, δίχως να προσθέτει τίποτα. Στην περίπτωση μάλιστα των αλλοτριών εθίμων το ορθό είναι να τα περιγράψουμε και να καταλήξουμε στο «έτσι είναι η ζωή»⁵. Ανάμεσα στην περιγραφή και την εξήγηση ο Wittgenstein προτιμά το πρώτο, ενώ θεωρεί το δεύτερο υπόθεση χωρίς ενδιαφέρον και αξία. Ήδη έχει επισημάνει σε παρατηρήσεις του 1936 ότι υπάρχει ένα στρίμωγμα των σκέψεων στην έξοδο και το μόνο που μπορεί να γίνει είναι μια υποκατάσταση του ενός συμβόλου από ένα

άλλο. Μέσα στην διαρκή υποκατάσταση του ενός συμβόλου από το άλλο, η περιγραφή δεν είναι ταυτολογία έχει όμως ανάγκη κάθαρσης και απομάκρυνσης της εξήγησης. Ο Wittgenstein δεν ερμηνεύει συμπεριφορές όπως κάνει ο Frazer ούτε όμως και τον κρίνει, απλώς παρατηρεί πόσο δύσκολο ο Frazer θα μπορούσε να συλλάβει μια άλλη ζωή διαφορετική από εκείνη του εγγλέζου της εποχής του. Είναι εξαιρετικά δύσκολο να συλλάβει κανείς μια άλλη ανθρώπινη ζωή όσο και να προσεγγίσει μια άλλη ανθρώπινη ψυχολογία, πράγμα που είχε θίξει και ο Frazer. Δε θέλει να μεταφέρει ο Wittgenstein τη λογική του στους αγρίους. Επισημαίνει στο παράδειγμα της λατρείας του Θεού ότι: «απλώς έτσι συμπεριφερόμαστε κι ύστερα νιώθουμε ικανοποιημένοι»⁶. Εκείνο που ώθησε τους ανθρώπους να λατρεύουν τη βελανιδιά είναι το γεγονός ότι φυλή και βελανιδιά βρίσκονται ενωμένα σε μια κοινότητα ζωής⁷. Εκείνο που απασχολεί τον Wittgenstein είναι το νόημα μιας παράστασης, είτε είναι αυτή μια αναπαράσταση θρησκευτική είτε είναι ένα παιχνίδι με κλέφτες και αστυνόμους. Ο προβληματισμός του είναι: «τι θέλει να πει αυτή η παράσταση, ποιά είναι το νόημα της;»⁸. Η περιγραφή οδηγεί στο σχηματισμό της παράστασης και η παράσταση περιέχει το ουσιαστικό εκείνο στοιχείο που οδηγεί στην κατανόηση. Ο «νόμος» που κρύβεται μέσα στην παράσταση είναι ο κανόνας της χρήσης που οδηγεί αυτή την παράσταση να είναι λειτουργική σε μια κοινωνία. Τα μέλη της κοινότητας αγνωρίζουν και αποδέχονται την παράσταση που είναι ένα είδος μορφής, επικοινωνούν με τη βοήθεια αυτής και οργανώνουν τη ζωή τους. Την άρνηση της αιτιότητας του τύπου, «αυτό προέκυψε από εκείνο», ο Wittgenstein την αντικαθιστά με το «αυτό θα μπορούσε να έχει προκύψει κατ' αυτό τον τρόπο».

Μια τρίτη μέθοδος προσέγγισης είναι εκείνη του P. Winch⁹ που θεωρεί το πρόβλημα της πρωτόγονης κοινωνίας φιλοσοφικό και οδηγεί πέρα από την επιστήμη. Η αφετηρία για τη φιλοσοφική αναζήτηση είναι το πρόβλημα σχετικά με την πραγματικότητα και πως η γλώσσα συνδέεται με την πραγματικότητα και τι σημαίνει ότι λες κάτι. Η κατανόηση της πραγματικότητας παίζει κεντρικό ρόλο στις δραστηριότητες που χαρακτηρίζουν τις ανθρώπινες κοινωνίες και αυτό γιατί κατά τη γνώμη του Winch οι κοινωνικές σχέσεις είναι έκφραση των ιδεών για την πραγματικότητα¹⁰. Μέσα σ' αυτή τη γενικότερη προβληματική εντάσσεται και το θέμα της κατανόησης μιας πρωτόγονης κοινωνίας. Είναι ουσιαστικό οι αντιλήψεις των πρωτογόνων να ερμηνεύονται στο περιβάλλον του τρόπου ζωής αυτών¹¹. Εκείνο που προκύπτει από μια τέτοια μελέτη μιας πρωτόγονης κοινωνίας είναι το συμπέρασμα ότι οι κοινότητες προκειμένου να επικοινωνούν και να λειτουργούν στο πλαίσιο της κοινωνίας τους, βιώνουν και αποδέχονται την καθιερωμένη χρήση που υπάρχει στη γλώσσα. Χρησιμοποιούν γλωσσικά παίγνια που καλύπτουν τις ανάγκες,

τα ενδιαφέροντα και τις δραστηριότητες τους και με τη βοήθεια των παιγνίων αυτών συγκροτούν μια ενότητα που χαρακτηρίζει τη ζωή της κοινωνίας αυτής. Το είδος της ενότητας που βλέπει ο άνθρωπος συνιστά το γενικό νόημα που βρίσκεται στη ζωή¹². Η αποδοχή από τον Winch της ύπαρξης ενιαίας αντίληψης για τη ζωή που, όποιος τη συλλάβει, είναι σε θέση να ερμηνεύσει και να προσεγγίσει θεωρητικά πρωτόγονους τρόπους ζωής, τον οδηγεί όπως και τον Wittgenstein στην φιλοσοφική αναζήτηση της εννοίας του νοήματος στην ανθρώπινη κοινωνική ζωή ως αποτελέσματος σύμβασης.

Οι τρεις αυτές προσεγγίσεις διαμορφώνουν το απλουστευτικό εξελικτικό σχήμα εξήγηση - μορφή - γλωσσικές χρήσεις, όμως και στις τρεις περιπτώσεις ανακύπτουν συγκεκριμένα προβλήματα. Ξεκινώντας απ' το πρώτο τμήμα, την εξήγηση, όπως υπάρχει στο έργο του Frazer, που θα μπορούσε να πει κανείς ότι είναι η πιο εύλογη και προφανής μέθοδος, παρουσιάζονται αρκετά θέματα για σύγχρονο προβληματισμό. Το γεγονός είναι πως υπερτονίζεται η έννοια της λογικότητας και χαρακτηρίζεται από γενικεύσεις και απλουστεύσεις ως προς την ανθρώπινη συμπεριφορά. Πως όμως η εξέλιξη του κοινού γλωσσικού πυρήνα μπορεί να βοηθήσει στην ερμηνεία; Σύμφωνα με το Frazer κάποιος θα έπρεπε αν ήθελε να ερμηνεύσει ένα γεγονός της παιδικής του ηλικίας να χρησιμοποιήσει τις τωρινές του αντιλήψεις και αυτό να είναι η πραγματικότητα του γεγονότος. Μήπως όμως ο πιο σωστός δρόμος θα ήταν μια ψηλάφιση των αναμνήσεων από συναισθήματα και σκέψεις;

Ο Winch στο ίδιο κλίμα με τον Wittgenstein προτείνει κάτι περισσότερο από την περιγραφή, προτείνει μια «ερμηνεία» που θα είναι μια περιγραφή των διαφόρων χρήσεων με τη βοήθεια των γλωσσικών παιγνίων μέσα στο περιβάλλον του τρόπου ζωής των ανθρώπων των πρωτόγονων κοινωνιών. Πως μπορεί κανείς να περιγράψει ένα τρόπο βίου που είναι έξω από αυτόν, με όρους του ξένου βίου, έτσι ώστε μέσα από το γλωσσικό παίγνιο της περιγραφής των χρήσεων να μπαίνει το πρώτο θεμέλιο της κατανόησης; Ανάμεσα στ' άλλα ο Winch παρατηρεί ως προς τη δυνατότητα καταληπτότητας, ότι τα περιβάλλοντα στα οποία χρησιμοποιούνται έννοιες κατανόησης διαφέρουν μεταξύ τους, διότι σ' αυτά δε διαφέρει μόνο το νόημα αλλά και η έννοια του νοήματος στη χρήση της μέσα σ' αυτά. Η κατανόηση όμως, δομείται από το σύνολο των γλωσσικών παιγνίων, η ενότητα των οποίων συνιστά το νόημα; Εκείνος λοιπόν που θα συλλάβει το νόημα των γλωσσικών παιγνίων κατά τον Winch, πράγμα ακατόρθωτο, θα είναι σε θέση να συλλάβει και το νόημα της ζωής;

Ωστόσο η περιγραφή - παρουσίαση - μορφή του L. Wittgenstein φιλοδοξεί να εισαγάγει κάτι νέο, το νόημα ως μορφή που είναι η ουσία των εθίμων και ενεργειών. Οι ομοιότητες στις συμπεριφορές που χρησιμοποιούνται απ' το Frazer για ν' αποδείξουν τη συνέχεια και την εξέλιξη του

ανθρωπίνου πολιτισμού είναι για τον Wittgenstein μια μορφική συνάφεια και τίποτ' άλλο. Για τις λέξεις όπως «ψυχή», «πνεύμα» που έχουμε κι εμείς στη γλώσσα μας είναι σαφές ότι δεν τις χρησιμοποιούμε όπως οι πρωτόγονοι λέγοντας «η ψυχή τρώει». Ολόκληρη η εξέλιξη υποστηρίζει ο Wittgenstein μπορεί να αναζητηθεί μέσα στην γλώσσα στην οποία ενσωματώνεται η Ιστορία, ο πολιτισμός και η Θρησκεία. Εκείνο που λείπει στις ποικίλες ερμηνείες είναι η αντίληψη του νοήματος, παρ' όλο που τα γεγονότα είναι κατανοητά, εφόσον υπάρχει το κοινό πνεύμα που τα επινόησε. Καθετί διατηρώντας τη μοναδικότητα, την ατομικότητα, διατηρεί και την ύπαρξή του ως γεγονός πλήρες νοήματος. Το ερώτημα που τίθεται είναι σε ποίο βαθμό η αυτοδυναμία του καθιστά το νόημα απροσπέλαστο και τι σημασία θα είχε κάτι τέτοιο για την ιστορία του πολιτισμού; Απομακρυσμένη από την αφέλεια της εξήγησης, η περιγραφή - μορφή, φιλοδοξεί να καλύψει το κενό της προσέγγισης της πρωτόγονης κοινωνίας. Από την επισήμανση της μερικής δυσκολίας επικοινωνίας ανθρώπων διαφορετικών πολιτισμών και τον εντοπισμό της γλώσσας και της λογικότητας ως υπεύθυνων παραγόντων, η προβληματική στο θέμα προχωρά στο κρυμμένο βαθιά στην ανθρώπινη συνείδηση νόημα. Το νόημα ειδικά για τον Wittgenstein δεν βρίσκεται στην εξήγηση ούτε στο νόμο αιτίας - αποτελέσματος, αλλά υπάρχει *έτσι* στη ζωή. Το νόημα είναι τέτοιο γιατί *έτσι* είναι η ζωή. Δίνει όμως απαντήσεις ο Wittgenstein ή απλώς επισημαίνει; Εκ πρώτης όψεως αποκλείει τις ερμηνείες με βάση τη λογικότητα, στη συνέχεια παρουσιάζει τη μορφή εκείνου που θέλει να υποστηρίξει. Όταν λέει «έτσι είναι η ζωή» κάνει ένα παίγνιο με το αυτονόητο, πράγμα που κάνει και με άλλες έννοιες όπως ο χώρος, ο χρόνος και η μορφή ζωής. Πως ερμηνεύεται όμως το αυτονόητο, το καθημερινό, αυτό που υπάρχει; Αυτό το πρόβλημα του ανθρώπου προκύπτει από τη δυνατότητα - προνόμιο του να κατανοεί εκτός από τις παραστάσεις που προσλαμβάνει δια των ερεθισμάτων των αισθητηρίων οργάνων του από τον κόσμο, και αυτές που παρέχονται μέσα από τον εαυτό του και τους άλλους ανθρώπους. Ως φορέας μιας μορφής ζωής παίζει το διπλό ρόλο του να ζει και να σκέφτεται πάνω στα γεγονότα της ζωής του και των άλλων.

Έτσι λοιπόν αναλύοντας την πρόταση του Wittgenstein για την προσέγγιση της πρωτόγονης κοινωνίας, οδηγούμεθα σε ένα προβληματισμό περί της μορφής και στη συγκεκριμένη περίπτωση της μορφής ζωής μιας πρωτόγονης κοινωνίας, που πιθανόν να είναι η εσωτερική δυνατότητα αυτοσυνειδησίας και αναπαράστασης ενός κόσμου από τον άνθρωπο. Το πρόβλημα όμως παραμένει τόσο ως προς τις αιτίες που επιτρέπουν την αυτοσυνειδησία και την δυνατότητα αναπαράστασης όσο και ως προς την κοινωνικότητα, και τις ίδιες τις ανθρώπινες μορφές ζωής.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. J. Frazer, *The Golden Bough*. A study in Magic and Religion, Macmillan - Papermac 1987 (1922). Στα Ελληνικά, J. Frazer, *Ο Χρυσός Κλώνος*, μτφ. Μπ. Μπικάκη, εκδ. Εκάτη, 1991.
2. J. Frazer, *The Golden Bough*. σπ. π. σελ. 141-142.
3. L. Wittgenstein, «Remarks on Frazer's *The Golden Bough*», πρωτότυπο κείμενο, «Bemerkungen über Frazer's *The Golden Bough*», R. Rhees (ed), *Synthese* 17 (1967), σελ. 233-253. Στα Ελληνικά, «Παρατηρήσεις πάνω στο *Χρυσό Κλώνο* του Frazer», Κ. Κωβαίος (μτφ), εκδ. Καρδαμίτσα 1990, σελ. 27-51.
4. «Παρατηρήσεις πάνω στο *Χρυσό Κλώνο* του Frazer», Κ. Κωβαίος (μτφ), εκδ. Καρδαμίτσα 1990, σελ. 25.
5. σπ. π. σελ. 29.
6. σπ. π. σελ. 29.
7. σπ. π. σελ. 39.
8. σπ. π. σελ. 48.
9. P. Winch, *The Idea of Social Science*, Routledge & Kegan Paul, London Humanities Press 1965.
10. P. Winch, σπ. π. σελ. 23.
11. P. Winch, «Understanding Primitive Society», *American Philosophical Quarterly*, vol. 1, no 4, October 1964, σελ. 315.
12. P. Winch, σπ. π. σελ. 321.

SUMMARY

Helen Erga, *Understanding philosophical problems concerning primitive society*

In most cases, the study of primitive societies attracts the interest of social anthropology and ethnology. Studying J. Frazer's *The Golden Bough*, the philosopher L. Wittgenstein expresses the idea that the problem of understanding primitive society is deeply philosophical, connected with the general problems of the theory of meaning. One of the most important concepts concerning the problem of meaning in Wittgenstein's Later philosophy is the concept of the form of life. According to Wittgenstein in «Remarks on Frazer's *The Golden Bough*», understanding a primitive form of life is identical with understanding the meaning of that society. But how the meaning of a society can be explained or described, is Wittgenstein's main question. P. Winch in «Understanding primitive society», claims that the meaning of a certain society rests on the unity of its language games. The discussion about understanding primitive society raise philosophical questions about selfconsciousnes and representation of a way of life in a new perspective, while new areas of philosophical investigation are highlighted.